

Oblikovno je nadaljevanje knjige, ko umre Jozefova žena, zgrajeno nekoliko drugače od začetnega dela pripovedi: tu se, recimo, Jozef ničesar več ne spominja, živi oziroma biva sproti, rešuje se z novo poroko, dokler se v svoji seksualni potentnosti ne »izdirja« in si nato z žiletkami priključuje absurden konec. Morda je v taki razdelitvi nekoliko formalne nesorazmernosti.

Če bi se bežno ozrli po Zidarjevih doslejnjih delih, bi brez posebnih težav lahko zasledili, da avtor ni zapustil svojega bolj ali manj stalnega motivnega kroga, prav tako pa tudi ni bistveno spremenil svojega stilnega izražanja. To dvojje — poleg drugega — izdaja njegov program, ki očitno ne dopušča eksperimentiranja. Tudi *Izlet v mrak* se podreja temu načrtu; če pomislimo, kako se je delo približalo piščevim namenom, knjiga kot oblikovna in miselna enota zares večkrat prevzame bravčeve misli, čustva, je tudi lahko literarno pomembna, toda vprašanje je, ali prevzame tudi njegova dejanja. Ob tem pa ga obide dvom o možnostih te knjige in takšne literature.

J. Horvat

IVO ZORMAN, V TEM MESECU SE OSIPA MAK

Roman Iva Zorman *V tem mesecu se osipa mak** ni samo spomin na vojna doživetja, ampak je mnogo več: je pričevanje o sedanji zavesti človeka, ki je nekoč vsrkaval revolucijske ideale, je nekako otožna nostalgija po letih boja in zanosa, je nevsiljiva, toda dosledna kritika sedanje malomeščanske lagodnosti, je odpor do naše pridobit-

* Ivo Zorman, *V tem mesecu se osipa mak*. Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1969.

niške vsakdanjosti in do vsega, kar je v preteklosti rušilo in še ruši lepe predstave o bolj človeški prihodnosti. Tako je roman sestavljen iz mnogih doživljajskih elementov, toda pisatelju je uspelo vse te elemente spraviti v sintetično celoto, kjer drug drugega dopolnjujejo in se križajo med seboj, na koncu pa se vendarle vsi združijo na stičišču trpkega spoznanja o grozi našega bivanja.

Roman je pisan v prvi osebi in je časovno razpet med dogodkom iz zadnje vojne in med sedanjostjo. Vmes je petindvajset let retrospektive, ko si je glavni junak Peter, s partizanskim imenom Jan, uravnaval življenje. Toda iz vojne je prinesel hudo zavest o krivdi, kajti na Ribičevem lazju je nekoč preprečil ranjenemu tovarišu, da bi bil streljal, edini od partizanske skupine je ostal živ. Nemci so ga poslali v taborišče, od koder se je po končani vojni srečno vrnil in užival slavo herojskega borca. Po vojni se je poročil s hčerjo bivšega trgovca Kramarja, dobil službo sekretarja v donosnem podjetju, skratka, pridobil si je vse možnosti za ime-

nitno eksistenco. Toda Peter se ne more prilagoditi in v sebi odklanja vse ugodnosti novega življenja, ne more živeti proti svoji vesti in proti svojemu prepričanju, hoče ostati notranje svoboden, nekonvencionalen in človeški. Zaradi tega na koncu propade. Vse to je za njegovo ideološko senzibilnost preveč in končno se znajde v umobolnici.

Petrova zgodba je kar se da ugodna osnova za ilustracijo generacije, ki je morala s ploščadi visokih idealov zdrseti na realna tla neidealne družbene danosti. Ta generacija je nekoč verjela, da je revščina ponos in krepost, da je delo največja družbena vrednota, da je svet lep in da so ljudje na njem dobri. Verjela je, da bo svet mogoče zares v temeljih in za vedno spremeniti ter dokončno odpraviti socialne krivice iz preteklih časov. Toda ta vera se je potem morala razbiti ob denarju, ob poslovnosti, ob neusmiljeni tekmi za položaje, ko ni bilo več toliko važno, kaj si bil, koliko si delaven, pošten in zvest samemu sebi, ampak zlasti to, koliko si sposoben za obstajanje v konjunkturi nebrzdanosti našega časa. Tako je Peter predstavnik vse te generacije, je skrajni primer idealnosti in nespravljalivosti z vsem, kar mu to idealnost uničuje. V romanu sicer ni prikazan kot aktivni junak, ki bi bil pripravljen spopadati se z zmajem egoizma in oportunitizma, je bolj pasivna oseba, ki beži od vsega tega in v sebi samo boleče registrira ta drugi, neidealni svet, vendar je navzlic temu osredotočen v njem neki upor proti nehumanosti in denarnosti sodobnega trgoveškega človeka.

Najhujša je v romanu tista os, ki se zadira v naše staro malomeščanstvo. To je za pisatelja svet samozadovoljnih obrazov, omejenosti in navidezne čednosti, lepo opremljenih stanovanj; ta svet se še nikdar ni boril za druge, ampak je skrbel le zase, tudi v vojnem

času je znal živeti od stiske drugih, po vojni pa se je počasi rinil naprej in kmalu začel zavzemati vidnejše položaje v politiki in gospodarstvu. Temu svetu pisatelj postavlja nasproti idealnost, revolucionarnost in človeštvo Petrove družine in to soočenje je pravzaprav glavni konflikt v romanu. Podoba je, ko da bi se v kuhinji trgovca Kramarja srečavali dve permanentni nazorski različnosti, kakršni v vsakem času in v vsakršnih razmerah delita ljudi na dve polovici: na resnične in neresnične, na humane in nehumane, na ljudi, ki iščejo življenjski smisel v eksistencialnem bistvu, in na tiste, ki sta jim glavni cilj udobje in denar. Pisateljeva teza je tu dokaj jasna, celo nekoliko poenostavljena, vendar je toliko prepričljivo podana, da zbuja občutek tragične resnice, tragične zagradelji, ker na koncu vendarle tisti idealni svet mora propasti in prepustiti zadnjo besedo svojemu nasprotju.

Naslednji element, ki v romanu zavzema vidno mesto, je Petrov odnos do revolucije in do dogodkov po njej. Skozi vse povojno tavanje mu stopajo pred oči tovariši, ki so padli na Ribičevem lazju; Ferenc, Tihi, Barbarosa, Riko in zlasti Branka, njegovo dekle, ki se je na koncu bitke zavilo v odejo in se samo ustrelilo. Peter-Jan je tedaj klonil in tako rekoč izdal svoje tovariše. Ta mučna travma ga sedaj spremlja vedno in povsod, zlasti prihaja do veljave tedaj, ko mora šolskim otrokom pripovedovati o junaških vojnih doživetjih. To je drugi konflikt v romanu, konflikt v Petru samem, zakaj njegova zunanja poza se ostro ločuje od tistega, kar je v njem. Spet na eni strani človeška resničnost in na drugi zunanji blišč, spet razkol med dvema svetovoma in spet uživa prednost ponarejeno, zunanje vrednotenje stvari. Toda povojni čas je potreboval junakov, da bi se mladina vzorovala po njih, pozabil pa je na človeško, čustveno plat vojnega doživljanja.

Zanimivo je pisateljevo gledanje na razmere tik po vojni, ko so Peter in tovariši »komunardi« opravljali maturo. V škornjih so zagazili v novi svet in s svojih ideoloških pozicij prevračali znanje in miselnost svojih profesorjev. Toda to se je dogajalo le v začetku, kmalu pa se je tudi »komunardsko« tovarštvo začelo razkrajati. Zdaj so postali važnejši številni sestanki, pisarne in telefoni, sproščeno življenje se je zaprlo v pisarniške predale, se birokratiziralo, zaupanje se je začelo umikati nezaupanju, vsak trenutek je včerajšnji junak lahko postal izdajalec. Še posebej so se stvari zaostriale med informbirojevskimi dogodki. Tedaj aretirajo Ceneta, ideološko najbolj razgledanega člana komunardske tovaršije. Petrova vera se začne podirati, čedalje bolj se oprijemlje spominov, vendar tudi tam zavoljo starega občutka krivde ne najde prave utešitve.

Tudi v vsem tem povojnem Petrovem doživljanju je marsikaj resničnega. V romanu sicer ni čisto jasno, zakaj pisatelj obremenjuje Petrovo podobo še s prekrškom iz partizanskih časov, toda povojno ozračje je prikazano z zadostnim posluhom za nevšečnosti labilnih političnih razmer. In če je Petrov vojni prestopnik nekoliko težko spraviti v sklad z njegovim silnim občutkom za prvine človeške vrednote, pa je razkranjanje vojnega tovarštva prikazano kot organsko dopolnilo tisti ontološki degradaciji, ki je tudi nekdanji bojeviški zanos spremenila v mirnodobno povprečnost.

Tretji element je v romanu Petrovo iskanje erotične zadostitve. Vendar tudi erotika nima tu nikakršne poživljajoče ali ozdravljajoče moči, pač pa se izživlja v senci čustvene obremenjenosti in apatije. Petrovi odnosi s Kramarjevo Hedviko, z učiteljico Terezo in mimo grede s tajnico Boženo so le onemogla težnja po iskanju človeka, in že vnaprej je seveda jasno, da bo brodolom povsod neizogiben in da tudi ženska spada

v široki sistem Petrove izgubljene vere. Poudariti pa je treba, da pisateljeva erotika ni nikjer površna ali vulgarna, da se ne pojavlja kot nekakšen nujen fabulativni privesek, ampak je premišljeno vgrajena v miselno-spoznavni okvir celotnega romana.

Roman V tem mesecu se osipa mak (je nedvomno eno najboljših Zormanovih del. Intimni pisatelj svet je sicer izražen v nekoliko skokovitem procesu, velika je tudi razdalja med velikim zanosom in tragičnim propadom, kot da bi bila takšna dramatičnost zares nujna usoda našega življenja, toda nekaj je vendarle v teh Zormanovih težah, nekaj, ob čemer zlasti sedanja srednja generacija utegne videti del svojih prizadevanj, padcev ter notranjih dilem. Pisateljeva družbena kritika je nevsiljiva, tako rekoč nekritikastrska, je resnični odsev nekega spoznanja, je bolj čustvena reakcija na določeno družbeno stanje kot neposredna obsodba nekih razmer in pojavov. Roman ni visoka, moderna umetnina, je pa sugestivno napisan in nudi dovolj snovi za čutenje in razmišljanje. Morda pa je vendarle tudi to še umetnina?

Jože Šifrer

DRAGO GRAH, DEVETA NEBESA

Grahov roman Deveta nebesa pomeni vračanje v tisto socialno ozračje, kakršno je pred drugo svetovno vojno v slovenski prozi že skoraj popolnoma zavladovalo nad vsemi drugimi spoznavami. Vendar Grah v tem romanu vendarle ni samo socialen pisatelj, ki bi se morda ježno zavzemal za izboljšanje materialnih razmer in napadal bogataše, ampak skuša v nasprotjih moderne družbe odkrivati vse tiste sile, ki povzročajo, da razmere pri nas še niso

Drago Grah, Deveta nebesa, izdala Pomurska založba 1969, opremil Franc Mesarič.